XALQARO ADABIY JARAYON TIZIMIDA NOBEL MUKOFOTINING ILMIY AHAMIYATI VA TA'SIRI

Ibragimov Javohir Isamiddin o'g'li
O'zDJTU jahon adabiyoti kafedrasi stajor o'qituvchisi
Tel:+998883819998
Email: Jibrahimov@77gmail.com
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23392730

Annotatsiya. Maqolada Nobel adabiyot mukofotining xalqaro adabiy dinamikaga ko'rsatadigan institutsional va estetik ta'siri ilmiy jihatdan tadqiq etilgan. Izlanish doirasida nufuzli sovrinning ta'sis etilish tamoyillari, badiiy saralash mezonlari hamda sovrindorlar ijodi misolida jahon miqyosidagi e'tirof, tarjima geografiyasi va nashriyot faolligining kengayishi tahlilga tortiladi. Shu bilan birga, nufuzli mukofotning milliy adabiy namunalarni umumjahon madaniy muomalasiga kiritish va adabiy kanon shakllanishidagi fundamental roli yoritiladi.

Kalit so'zlar: Nobel mukofoti, umumjahon adabiy jarayoni, adabiy kanon, badiiy retseptsiya, jahon adabiyoti, tarjima amaliyoti, laureatlar merosi.

Аннотация. В статье научно осмыслено институциональное и эстетическое воздействие Нобелевской премии по литературе на динамику мирового литературного процесса. В рамках исследования анализируются историко-правовые основы учреждения премии, критерии художественного отбора, а также расширение географии переводов и издательской активности лауреатов. Обосновывается ключевая роль премии в интеграции национальных литературных явлений в глобальное литературное пространство и формировании мирового канона.

Ключевые слова: Нобелевская премия, мировой литературный процесс, литературный канон, художественная рецепция, мировая литература, издательская практика, лауреаты.

Abstract. This article scientifically evaluates the institutional and aesthetic influence of the Nobel Prize in Literature on the dynamics of the global literary continuum. The study examines the historical premises of the award, its evaluative criteria, and the mechanisms through which laureates gain global recognition, catalyzing cross-cultural translations and international publication. Furthermore, it explicates the pivotal role of the Nobel Prize in assimilating national literatures into the world literary canon.

Keywords: Nobel Prize, global literary process, literary canon, aesthetic reception, world literature, translation studies, literary laureates.

Umumjahon adabiy taraqqiyotida nufuzli ijodiy mukofotlar badiiy-estetik taraqqiyotni muvofiqlashtiruvchi muhim madaniy omil vazifasini bajaradi. XX asr boshidan e'tiboran adabiyot bo'yicha Nobel mukofoti shunchaki individual ijod namunalarini e'zozlash bilan cheklanmasdan, balki global adabiyotning rivojlanish vektorlarini belgilash, estetik baholash mezonlari hamda umuminsoniy

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

qadriyatlar tizimini qaror toptirishda yetakchi institutga aylandi. Ushbu xalqaro taqdirlash tizimi muayyan yozuvchi va asarlarning global miqyosda qabul qilinishini tezlashtirib, ularning adabiy kanonning ajralmas qismiga aylanishiga zamin yaratmoqda.

Nobel mukofotining o'ziga xosligi shundaki, u sof estetik mahorat bilan bir qatorda yuksak gumanizm, falsafiy mushohada va ijtimoiy-axloqiy daxldorlik kabi fazilatlarni ustuvor tamoyil sifatida ilgari suradi. Shu sababli laureatlarning adabiy merosi tor etnomadaniy chegaralardan chiqib, butun insoniyat taqdirini qamrab oluvchi, global auditoriya ongiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi badiiy voqelikka aylanadi. Mazkur holat ushbu nufuzli sovrinning jahon adabiy makonidagi mohiyati va funksional ta'sirini nazariy-qiyosiy tahlil qilishni taqozo etadi.

O'zbek adabiyotshunoslik fanida ham mazkur nufuzli mukofotning xalqaro jarayonlarga ko'rsatgan ta'siri alohida e'tibor bilan o'rganilgan. Xususan, global adabiy integratsiya, tarjimashunoslik hamda xalqaro e'tirof masalalari qator yetakchi olimlarimizning tadqiqotlarida o'z aksini topgan. Bu o'rinda Qudrat Do'stmuhammadning «Nobel mukofoti olgan adiblar (1901–2000-yillar)» nomli tahliliy asari muhim ilmiy manba hisoblanadi. Mazkur nashrga muqaddima yozgan atoqli adabiyotshunos Ozod Sharafiddinov shunday yozadi: «Qudrat Do'stmuhammad internet bilan bog'lanib, asrning keyingi yillarida mukofot olgan adiblar ismini topgan va o'zining to'liq ro'yxatini tuzgan. Bundan tashqari, Nobel mukofoti tizimini sxema tarzida ko'rsatib, o'quvchiga osongina tushuntirib bergan, laureatlarning inson sifatida o'ziga xos xislatlarini o'rgangan».

Nobel taqdirlash tizimining vujudga kelishi XIX asr oxiridagi ilmiy-texnologik burilishlar hamda insoniyat sivilizatsiyasi zimmasidagi axloqiy mas'uliyat bilan chambarchas aloqadordir. Shved muhandisi va sanoatchisi Alfred Nobel inson zakovati mahsuli bo'lgan kashfiyotlarning jamiyat hayotidagi qarama-qarshi oqibatlarini teran mushohada qilgan holda, madaniyat, ilm-fan va ma'naviyatni rag'batlantiruvchi maxsus jamg'arma ta'sis etishni maqsad qildi. Ushbu niyat 1895-yil 27-noyabrda Parijda imzolangan tarixiy vasiyatnomada o'zining qonuniy ifodasini topdi [6; 4]. Vasiyat shartlariga ko'ra, butun sarmoya jamg'armaga yo'naltirilib, har yili insoniyat ma'naviy-moddiy taraqqiyotiga beqiyos hissa qo'shgan arboblarga topshirilishi belgilab qo'yildi. Hujjatda adabiyot yo'nalishiga alohida to'xtalib, mukofot «ideal yo'nalishda yaratilgan eng barkamol badiiy durdona» muallifiga berilishi qat'iy ta'kidlandi. Bu talab mukofot siyosatida shakliy nafosat bilan parallel ravishda insonparvarlik va ma'naviy burch ustuvor ekanligini ko'rsatadi. Ushbu yo'nalishdagi ilk mukofot 1901-yilda topshirilib, fransuz mumtoz shoiri Syulli-Pryudom uning birinchi sovrindori bo'ldi [8]. Aynan o'sha davrdan boshlab Nobel qo'mitasi jahon adabiy maydonidagi eng nufuzli institutsional subyektga aylandi.

Qo'mita qarorlarida vasiyatda ilgari surilgan «ideal yo'nalish» formulasi tayanch nuqta sanaladi. Garchi ushbu tamoyil tarixiy davrlarga qarab turlicha talqin qilingan bo'lsa-da, uning zamirida umuminsoniy erkinlik, ijtimoiy adolat va yuksak ahloqiy fazilatlar yotadi. Shuningdek, qo'mitaning qat'iy qoliplardan holi ekanligi unga turli xil madaniy makonlar, badiiy uslublar hamda o'ziga xos adabiy oqimlarni qamrab olish imkonini beradi.

Mazkur nufuzli mukofot umumjahon «adabiy kanoni»ning kengayishi va yangilanishida markaziy mezon sifatida xizmat qiladi. Ushbu kontekstda «adabiy kanon» iborasi shunchaki nazariy munozara predmeti bo'lib qolmay, balki xalqaro madaniy muhitda uzoq yillar mobaynida e'tirof etilgan, ta'lim dasturlari, tarjima va nashriyot amaliyotiga mustahkam singib ketgan nodir asarlar majmuasini anglatadi [2; 523]. Kanon dinamik tuzilma bo'lib, u institutsional legitimatsiya va xalqaro tan olinish orqali muntazam boyib boradi. Tomas Mannning «Buddenbrooklar» epopeyasi yoki Uilyam Folknerning

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

«Shovqin va g'azab» asari mukofotlanganidan so'ng jahon adabiyotshunosligida o'zining kanonik maqomini batamom mustahkamladi.

Jahon adabiy xaritasida yorqin iz qoldirgan ko'plab ijodkorlar aynan ushbu mukofot tufayli global miqyosda qayta kashf etilgan. Jumladan, mashhur kolumbiyalik adib Gabriel Garsia Markesning «Yolg'izlikning yuz yili» romani e'lon qilinganida adabiy jamoatchilik buni haqiqiy «ma'naviy portlash» sifatida kutib olgan edi [7; 52–53]. 1982-yilda adibga Nobel mukofoti topshirilgach, uning durdonalari yer yuzining yuzlab tillariga tarjima qilindi va Lotin Amerikasi «magik realizmi» jahon adabiyotining yetakchi oqimiga aylandi. Xuddi shunday holat yapon so'z san'atkori Yasunari Kavabataning «Qorli o'lka» qissasi orqali Sharqona nozik estetikaning G'arb o'quvchisiga to'laqonli yetib borishida ham namoyon bo'ldi [4; 324]. Fransuz adabiyotining yirik vakili J. M. G. Le Klezioning ijodi ham mukofotdan so'ng o'nlab tillarga, shu jumladan o'zbek tiliga o'girildi. Adibning mashhur «Mondo» to'plami taniqli tarjimon Sh. Minovarov tomonidan mahorat bilan ona tilimizga tarjima qilinib, xalqimiz ma'naviy mulkiga aylandi [1; 54]. Ushbu misollar Nobel fenomenining milliy yozuvchilarni global makonga olib chiqishdagi rolini yaqqol ko'rsatadi.

Laureatlarning e'lon qilinishi xalqaro nashriyot va tarjima tizimiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Ilmiy tahlillar shuni tasdiqlaydiki, mukofot berilganidan so'ng muallif kitoblarining tiraji keskin oshadi, yirik nashriyotlar tomonidan ular qayta-qayta chop etiladi [3; 416]. Turk yozuvchisi O'rxan Pamukning «Mening ismim Qizil» asari 2006-yilgi Nobel g'alabasidan keyin dunyo miqyosidagi eng ko'p o'qiladigan romanlar safiga qo'shildi. O'zbek adabiyotshunosi H. Ermatov haqli ravishda ta'kidlaganidek: «Turkiylar orasidan birinchi bo'lib Nobel mukofotiga sazovor bo'lgan O'rxan Pamuk ham o'zining yangicha qarashlari bilan adabiy tasavvurni yangilay olgan, zamonamizning betakror adibidir» [5; 298–299].

Mukofot turli adabiy yo'nalishlarning vujudga kelishi va ommalashuviga ham bevosita stimul beradi. Nemis adibi German Gesse ijodi bunga yorqin misoldir. 1946-yilda unga insonparvarlikning mumtoz g'oyalarini jasorat bilan himoya qilgani uchun ushbu sovrin berilishi fojiali urushdan keyingi davrda gumanistik adabiyotning jahon miqyosidagi qadr-qimmatini oshirdi [7; 56].

XXI asr sharoitida ham Nobel instituti adabiyotning plyuralistik xususiyatini kuchaytirishda davom etmoqda. Masalan, 2014-yil laureati Patrik Modianoning xotira, shaxsiy o'zlik va tarixiy fojialar tutashuvida yozilgan romanlari 36 dan ortiq tilga tarjima qilinib, zamonaviy Yevropa nasrining oliy andozasi sifatida qabul qilindi [9].

Ushbu tadqiqot Nobel mukofotining global adabiyotdagi o'rnini **uch asosiy yo'nalishda** umumlashtirishga imkon beradi:

1. **Adabiy kanonni shakllantirish:** Mukofot yuksak badiiy namunalarni xalqaro darajada qonuniylashtiradi va ularni jahon durdonalariga aylantiradi.
2. **Tarjima va nashr ko'lamini jadallashtirish:** E'tirof etilgan mualliflar asarlari zudlik bilan turli tillarga o'girilib, etnik chegaralardan xalqaro maydonga chiqadi.
3. **Estetik va ma'naviy mezonlarni yo'naltirish:** Nobel instituti global miqyosda qaysi gumanistik qadriyatlar va badiiy shakllar dolzarb ekanligini belgilab beruvchi mayoq vazifasini o'taydi.

Xulosa qilib aytganda, agar ushbu mukofot mavjud bo'lmaganida, aksariyat milliy adabiyotlarning jahon miqyosidagi tan olinishi va madaniy integratsiyasi ancha sekin kechgan bo'lar edi. Binobarin, Nobel adabiyot mukofoti jahon adabiyotidagi estetik boylikni, tarjima harakatini va global ma'naviy muloqotni uyg'unlashtiruvchi universal institutdir.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Akromov O'. J-M. Gustav Le Klezio asarlari poetikasi: Filol. fan. fals. d-ri (PhD) diss. avtoref. – Toshkent, 2021.
2. Bloom H. The Western Canon: The Books and School of the Ages. – New York: Harcourt Brace, 1994.
3. Casanova P. The World Republic of Letters. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004.
4. Damrosch D. What Is World Literature? – Princeton: Princeton University Press, 2003.
5. Ermatov H. Nobel mukofoti sovrindorlari. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011.
6. Nobel A. Alfred Nobel's Will of 27 November 1895. – Stockholm: Nobel Foundation Archives, 1895. – 4 p.
7. Do'stmuhammad Q. Nobel mukofoti olgan adiblar (1901–2000-yillar). – Toshkent: Ma'naviyat, 2002.
8. The Nobel Foundation. The Nobel Prize in Literature: History and Laureates. – Stockholm: Nobel Foundation, 2023.
9. Xolbekov M. 2014-yilgi Nobel mukofoti sovrindori (Patrik Modiano) // Jahon adabiyoti. – 2014. – №10.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.